

Krejčího program pro sociologii literatury po válce je shrnut v článku publikovaném v *Sociologické revui* (roč. XII., 1946, č. 2, str. 102) do čtyř bodů:

1. vyrovnat se se sociologickým přínosem literárního bádání cizího;
2. aplikovat sociologická hlediska na domácí literární materiál;
3. vypracovat ucelený teoretický systém a pracovní metodu literární sociologie a ko-
nečně;
4. použít vědeckých poznatků v praxi národního a kulturního života.

Zejména první dva úkoly znějí nadále aktuálně, ze dvou prostých důvodů: především – od dob, kdy Karel Krejčí psal své texty, jsme prošli intelektuální vichřicí, která smetla i to málo, čím jsme kdy přispěli k sociologii umění v minulosti, takže zaplnit onu kognitivní a informační proluku je úkol vskutku aktuální, a za druhé – podstatně se změnila doba sama, politicky, socioekonomicky a především kulturně. Říkají-li někteří střizliví autoři, že nežijeme sice v postmoderní společnosti, ale že žijeme postmoderní mentalitou, mají asi blízko ke skutečnosti. Vize Zygmunta Baumana, že prožíváme dobu plnou ambivalencí, v níž se i postmoderna stává zdrojem freudovského utrpení, nejen rozkoše (*Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Warszawa 2000), se zdá naplňovat. Ale to je samozřejmě jiné téma.

Kromě ocenění nepochybně Krejčího zásluhy o revitalizaci (ba dokonce spíše systémovou konstituci) sociologie literatury, jakkoliv šlo o pokus skromný a nikoliv jeho vinou či zanedbáním nedokončený, lze si klást řadu otázek – například proč Krejčí „ignoruje“ české inspirační zdroje (Mukařovský, Šalda, Masaryk) a samozřejmě nakolik jde o pouhou antikvitu a tedy „historickou zajímavost“ a nakolik i dnes inspirativní čtení. Na jednoznačně položenou otázku – zda Krejčího má smysl ještě dnes číst – odpovím stejně jednoznačně – nepochybně ano. To, že jsme poučení vývojem literatury samé, její intelektuální reflexe (ba dokonce „dekonstrukce“)

a že se zásadně změnily dobové kontexty, nic nemění na tom, že v klasických textech zrnka, když už ne zrovna snopy, moudrosti najdeme vždycky. Ba více – četba klasických textů je vždycky korektivem k přirozené lidské tendenci podlehnout módě a k tomu, co Pitirim Sorokin právem nazval „sociologickou amnézií“: zapomínáme totiž i to, co už jsme dávno věděli, kterýžto přepych si jiné vědy jaksí nemohou dovolit.

Miloslav Petrusek

Ján Sopóci a kol.: *Slovensko v 90-tych rokoch: osem pohľadov*

Bratislava, Univerzita Komenského 2003, s. 349

Monografia deviatich autorov sa zaraďuje k monitorujúcim a hodnotiacim prácam o Slovensku, ktoré vznikajú pravidelne od polovice 90-tych rokov z podnetu zahraničných agentúr ale aj domácich kultúrnych inštitúcií. Od najznámejších *Súhrnných správ*, ktoré vydáva každoročne think-tank Inštitút pre verejné otázky, sa odlišuje v niekoľkých ohľadoch. Je menej extenzívna, pokiaľ ide o oblasti spoločenského života (nenájdete v nej napríklad zahraničné vzťahy, kultúru, ekonomiku či poľnohospodárstvo) a skúma rozsiahlejšie obdobie. Formálne ho ohraničuje november 1989, ale viaceré témy si vynucujú spätný pohľad, ktorý pokrýva viac ako polstoročie.

Dôležitou odlišnosťou je, že do nej prispeli výhradne akademickí autori (piati z nich sú pracovníkmi Katedry sociológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského) a deskriptívnu polohu v každej kapitole dopĺňa či predchádza prehľad teoretických prístupov a diskusia o alternatívnych perspektívach a konceptoch, ktoré možno použiť pri skúmaní vývoja v daných oblastiach.

Ján Sopóci, zostavovateľ monografie a autor dvoch kapitol, pozval k spolupráci odborníkov, ktorí sa dlhodobo zaoberajú výskumom jednotlivých spoločenských inštitúcií v ôsmich oblastiach, či sektoroch spoloč-

ského života, ktoré kniha predstavuje. Prvé dve kapitoly skúmajú politické elity a široko chápané záujmové skupiny ako najvplyvnejších hráčov a pôvodcov systémových zmien. Tretia kapitola sa zaoberá najvýraznejším produktom vývoja slovenskej spoločnosti posledných rokov – sociálnymi nerovnosťami a chudobou. Ďalšie kapitoly sa venujú kriminalite, rodine a demografickému vývoju, náboženskému životu a vývoju v oblasti zdravotníctva. Záverečná ôsma kapitola je pohľadom obráteným dovnútra a popisuje a reflektuje vývoj v slovenskej sociológii.

Dôležitou motivačnou líniou monografie bolo vytvoriť prácu, ktorá bude môcť slúžiť aj ako študijný materiál pre spoločenskovedné kurzy vyučované na slovenských univerzitách. Preto jednotlivé kapitoly venujú rozsiahlu pozornosť teoretickým perspektívam a bádaniám v danej oblasti a možno ich považovať za menšie monografické úvody do príslušných odvetvových sociológií. Takáto charakteristika vystihuje aj rozsiahlu prvú kapitolu *Politické elity*. Ľuboš Kubín v nej predstavuje rôzne koncepcie elít a teórie prechodu od autoritárskeho k demokratickému režimu s osobitným dôrazom na prácu Higleyho a Pakulského. Základným cieľom empirickej časti štúdie je preskúmať otázku, ako je konsolidácia demokracie na Slovensku podmienená existenciou určitých typov politických elít, ich vzťahu k moci a z neho vyplývajúcich typov stratégií vedenia politického zápasu (s. 17). Empirická analýza a spôsob vysvetľovania politického vývoja na Slovensku nesie výrazné znaky politologickej školy Soni Szomolányi a bude konvenovať tým, ktorí mali už pred vznikom Slovenskej republiky jasné predstavy o ťažkostiach jej budúceho, ale aj tým, ktorí sa snažia situovať vznik hlbokých rozštiepení spoločenských elít až do obdobia po jej vzniku. Napriek nesporným teoretickým kvalitám Kubínova práca ozrejmuje ťažkosti nestrannej analýzy súčasnej moci a naznačuje, že takáto analýza bude až doménou historiografie.

V prvej časti nemenej rozsiahlej štúdie o záujmových skupinách sa Ján Sopóci venuje

predstaveniu teoretických perspektív a rozboru základných otázok problematiky záujmových skupín v politickom živote demokratickej spoločnosti. V druhej časti skúma tri najvýznamnejšie druhy záujmových skupín, ktoré v 90-tych rokoch ovplyvňovali politické rozhodovanie: formálne ekonomické záujmové skupiny (odborné a zväzy zamestnávateľov), neformálne ekonomické záujmové skupiny, ktoré boli aktívne najmä v procese privatizácie štátneho majetku a verejného obstarávania, a formálne neekonomické záujmové skupiny (najmä MVO združených v Grémiu tretieho sektora).

Sopóci sa sústreďuje na skúmanie politického rozhodovania a zaujíma sa o zdroje vplyvu jednotlivých skupín a spôsoby (stratégie a taktiky) činnosti, ktoré používajú jednotlivé záujmové skupiny pri presadzovaní svojich cieľov. Kladenie otázok na činnosť, ktorá prebieha v present perfekte, však v niektorých momentoch môže priniesť len obrysy odpovedí. Ale aj fokus má dokumentárnu hodnotu. Kapitola čerpá najmä z médiami dokumentovaných prípadov a už vykonaných analytických pokusov a prináša deskripciu transformácie odborového hnutia, formovania zamestnávateľských zväzov, priebehu privatizácie významných podnikov ako Slovnaft, DMD Holding, Nafta Gbely, činnosti neformálnych ekonomických skupín ako Penta group, či MESA 10. Záverečná časť sa venuje činnosti a politickému vplyvu Grémia tretieho sektora, ktoré v 90-tych rokoch zaisťovalo spoluprácu mimovládnych organizácií a ich zastupovanie voči vláde, podnikateľom, médiám a verejnosti. Napriek viacerým nekonvenčným a odvážnym momentom štúdie v jej závere Sopóci pláva vo vodách aktuálnej ideologickej rozpravy o nedostatočnej deetatizácii slovenskej spoločnosti, jej prílišnej determinovanosti politikou a nadmernom využívaní politických spôsobov obhajovania a presadzovania záujmov.

Tejto aj ďalším štúdiám občas chýba komparatívny pohľad, bez ktorého sa vyzdvihnúť súvislosti a hodnotenia môžu javiť ako závislé od politickej perspektívy, zvlášť ak sa

opierajú o analýzy politicky angažovaných autorov (s. 99). Týka sa to označovania ako štátny korporativizmus, politický klientelizmus, či Sopóciho hodnotenia, že od začiatku 90. rokov sa model sociálneho korporativizmu presadzoval ako model štátom (vládnymi politickými stranami a štátnymi úradníkmi) organizovanej korupcie a vzťahov politického klientelizmu v oblasti reprezentácie záujmov.

Vo veľkej štúdii *Sociálne nerovnosti a chudoba* sa spojili Ján Sopóci, ktorý sa dlhodobo zaoberá sociálno-stratifikačnými teóriami, a Roman Džambazovič, pre ktorého je chudoba ťažiskovou výskumnou témou. Štúdia začína rozborom teoretických prístupov a konceptov a v druhej časti sa venuje sekundárnej analýze dostupných údajov o stave, podiele a črtách chudoby na konci 80. rokov a zmenám v rokoch 90-tých. Popri analýze údajov venuje osobitnú pozornosť aj zmenám v konceptuálnych rámcov – najmä posunu k pojmu sociálneho vylčenia/exklúzie. V tejto ale aj v iných častiach sú výrazne zapájaní českí autori. Okrem Hiršových údajov, ktoré umožňujú rekonštruovať situáciu v oblasti chudoby od konca 50-tých rokov tu ako konceptuálni inšpirátori vystupujú Ivo Možný, Petr Mareš, Martin Potůček, Jan Keller a ďalší.

V kapitole *Kriminalita, koncepcie, trendy a dôsledky* sa Gabriela Lubelcová venuje analýze kriminality z fenomenologického a etiológického hľadiska. V prvej časti vychádza z teoretického vymedzenia základných modalít kriminality, v ďalšej časti sa zaoberá základným sociologickým interpretáciám kriminálneho správania – prístupmi nálepkovania, mechanizmami interpretácie a sebainterpretácie a ďalšími koncepciami. Aj táto štúdia obsahuje rozsiahlu deskriptívnu časť, no otvára aj diskusiu o modernistickej a postmodernistickej paradigme a jej vzťahu k zločinu a tým, že vsadzuje analýzu domácej problematiky do kontextu zmien neskoro modernej spoločnosti asi najvýraznejšie prekračuje rámec transformačného uvažovania. Osobitne cenná je Lubelcovej citlivá reflexia výpadov postmodernej sociológie voči inžinierskej sociológii, ktoré prichádza v čase,

keď prežívame nástup sociálnych problémov a ich zauzlení a paralyzuje teoreticky senzitívnejších sociológov a jej úvaha o tom, že východisko by mohla poskytnúť zmenená vzia roly sociológa a redefinícia-experta. Opiera sa o Henschelove myšlienky o sociológovi ako zúčastnenom participujúcom expertovi, ktorý mobilizuje ohrozeného sociálneho aktéra.

V kapitole *Rodina a demografický vývoj* Roman Džambazovič uplatňuje Bourdieum a Možným inšpirovaný dynamický prístup k inštitúcii rodiny. Patričný priestor venuje podrobnej deskripcii štruktúry domácností a rozboru demografického vývoja v 20. storočí a obsahuje viaceré pozoruhodné postrehy. Napríklad nárast pôrodnosti v 70-tých rokoch 20. storočia neprpisuje len pronatalitným opatreniam, príklone časti populácie k tradičným hodnotám a v malom rozšírení antikoncepcie, ale aj tomu, že rodina bola za socializmu jednou z nemnohých oblastí slobody a sebarealizácie (s. 234).

Džambazovič je presvedčený, že aj keď štatistické sumácie vývoja demografických procesov neprítahujú záujem širokej verejnosti, v niektorých chvíľach sa z nich stáva zvrchované politikum a „kvalifikované rozhodovanie tvorcov štátnej politiky... sa musia opierať aj o kvalitné informácie“ (s. 231). Jeho vierou v alarmujúcu silu demografických údajov zrejme zatiaľ neotriasol fakt, že demografické údaje sú politicky ľubovoľne použiteľné a že napríklad na Slovensku údaje o klesajúcej pôrodnosti vedú skôr k výpadom voči feminizmu ako k zmene štátnej bytovej politiky a podpore komunálneho bývania.

Aj kapitola *Náboženský život*, ktorej autorkou je Adela Kvasničková začína a končí bohatými prehľadmi štatistických informácií a výskumných zistení. Jadro štúdie tvorí niekoľko mikrokapitol intenzívne skúmajúcich prejavy netradičnej či alternatívnej religiozity, kám zaraďuje aj ekologické hnutia a rôzne subkultúry, a spojené konceptuálne rámce, vrátane Halbwachsovej prístupu k náboženstvu ako ku kolektívnej pamäti a esenciálnej črte kolektívnej identity. V týchto

mikrokapitolách ako aj v záverečnom rozbo-
re kresťanských tradícií na Slovensku v 90-
tych rokoch si všima dramatické metamorfó-
zy slovníku a expanziu za socializmu tabui-
zovaných slov, ale aj inštitucionálne opory
reprodukcie náboženskej pamäte.

Ak by Sopócim editovaná monografia bo-
la usporiadaná podľa toho, čo si Slováci prajú
od života, otvárala by ju predposledná kapi-
tola *Zdravotníctvo* od *Ludmily Mistríkovej* a *Da-
riny Heřmanovej*. Autorky, dlhoročné výskum-
níčky v oblasti sociológie zdravotníctva, tu po-
dávajú charakteristiku stavu a vývoja zdravot-
ného systému od 80-tych rokov po obdobie
transformácie, opisujú jeho hlavné problémy
a pripravované reformné kroky zamerané na
optimalizáciu, resp. stabilizáciu zdravotníc-
tva ako celku. Zaoberajú sa tu aj zdravím vo
funkcii indikátora sociálneho rozvoja, sociál-
nou situáciou a životným štýlom ako determi-
nantmi zdravia a približujú činnosť občian-
skych združení na podporu zdravia s dôra-
zom na prínos svojpomoci a ponúkajú porov-
nanie slovenskej situácie v európskom kon-
texte.

Autorky prichádzajú k záveru, že trans-
formačné ciele (deetatizácia, decentralizácia,
demonopolizácia) sa nepodarilo naplniť tak,
aby sa zdravotníctvo optimalizovalo, týmito
zásahmi sa naopak dostalo do finančnej krí-
zy, v kríze sú aj schopnosti zdravotníctva po-
skytovať služby a nezlepšil sa ani zdravotný
stav obyvateľstva. Zdá sa, že na Slovensku sa
v značnej miere naplňovala pesimistická prog-
nóza z 80-tych rokov, a to prolongácia nega-
tívnych tendencií s dôrazom na kvantitatív-
ne ukazovatele a úspornosť, ktorá sa mení na
preťaženie pracovníkov a nedostatok slu-
žieb. Príčinou negatívnych dôsledkov refo-
riem je podľa autoriek aj absencia kvalitatív-
nych noriem zdravotníckej starostlivosti.

Štúdiá končí pomerne optimisticky pri-
bližením „súčasnnej koncepcie vývoja zdra-
votníctva“, ktorá však prestala byť súčasná
po parlamentných voľbách v roku 2002. Dra-
maticky plodnú koncepciu nového ministra
už nezachytáva.

Autormi poslednej seba spytujúcej kapi-

toly o slovenskej sociológii sú *Eva Laiferová*
a *Bohumil Búzik*. Zúročujú v nej skúsenosti
z medzinárodných komparatívnych štúdií ná-
rodných sociológií a ponúkajú historický po-
hľad na vývin slovenskej sociológie rovnako
ako kritické skúmanie súčasného pluralizova-
ného sa a transformačnými témami usmerňo-
vaného sociologického výskumu, jeho inšti-
tucionálneho rozkvetu a teoretickej chudorfa-
vosti.

Podtitul knihy *Osem pohľadov* by nemal
viest k očakávaniu ôsmich osobitných per-
spektív, ktoré vedú k iným výkladom vývoja
na Slovensku v 90-tych rokoch. Dramatická
zrážka interpretácií sa v publikácii nechystá,
osem pohľadov znamená disciplinované
a oddelené skúmanie ôsmich sektorov spo-
ločenského života.

Túto rozsiahlu (349 strán) monografickú
publikáciu možno považovať za dobrú proti-
váhu už spomínaných každoročných súhrn-
ných práv o Slovensku, v ktorých širokých
autorských kolektívoch sú medzi autormi
snažiacimi sa o akademickú nestrannosť za-
miešaní autori pretláčajúci pri interpretácii
spoločenského vývoja bezalternatívnu ideo-
logickú agendu. Odstúpenie od aktuálneho
diania a vládnuceho diskurzu je však ťažké,
ak nie nemožné a ani štúdie tejto knihy sa
nevyhli ideologizujúcim momentom (zvlášť
tam, kde používajú ako zdroj faktov práce
politicky angažovaných autorov). No aj keď
v niektorých štúdiách miestami prebleskne
bezalternatívne chápanie vývoja, sú to zried-
kavé momenty a prevažuje nestranný opis
a členitá analýza. Triezvemu odstúpeniu od
tranzično-reformno-transformačnej perspek-
tívy pomáha aj silný dôraz na rozpracovanie
teoretických prístupov k skúmaným oblas-
tiam. A aj tam, kde sa zvonku zdá odstúpe-
nie nepatrné, domáci pohľad ho ocení ako
prejav statočného vzdorovania vládnucemu
diskurzu.

Zuzana Kusá